

TARJIMASHUNOSLIK TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

*Andijon davlat chet tillar instituti ingliz
filologiyasi, o‘qitish metodikasi va
tarjimashunoslik fakulteti*

*Ta’lim yo‘nalishi: Tarjima nazariyasi va
amaliyoti 1-kurs 101-guruh talabasi*

Bahodirova Saodatoy

*Ilmiy rahbar: “Gid hamrohligi,
madaniyatlararo muloqot va
tarjimashunoslik” kafedrası o‘qituvchisi :*

Egamberdiyeva Irodaxon

Annotatsiya: Ushbu ishda tarjimashunoslikning shakllanish jarayoni, uning tarixiy ildizlari va rivojlanish bosqichlari yoritiladi. Avvalo qadimgi Sharq va G‘arb sivilizatsiyalarida tarjima amaliyotining paydo bo‘lishi hamda diniy matnlarni ko‘chirish jarayonlari tahlil qilinadi. Keyingi davrlarda tarjima nazariyasining ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlanishi, Renessans davrida tarjima faoliyatining faollashuvi, XIX–XX asrlarda tarjima nazariyasining mustaqil fan sifatida shakllanishi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy tarjimashunoslikning asosiy maktablari, yondashuvlari va texnologik taraqqiyot ta’sirida yuzaga kelgan yangi tendensiyalar haqida ma’lumot beriladi. Ish tarjimaning jamiyat, madaniyat va ilmiy taraqqiyotdagi o‘rni hamda uning bugungi kunda global ahamiyat kasb etishini asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: tarjima, tarjimashunoslik, tarjima tarixi, qadimgi tarjima, Sharq uyg‘onishi, Bayt ul-hikma, Renessans davri, tarjima nazariyasi, ekvivalentlik, dinamik ekvivalentlik, skopos nazariyasi, madaniyatlararo muloqot, lingvistik yondashuv, badiiy tarjima, zamonaviy tarjimashunoslik, kompyuter tarjimasi, sun’iy intellekt, til va madaniyat, tarjima metodlari, tarjima amaliyoti.

Tarjimashunoslikning dastlabki manbalari va qadimgi davr tarjimasi. Tarjima amaliyotining paydo bo‘lishi insoniyat tarixining eng qadimgi bosqichlariga borib taqaladi.

Qadimgi Misr, Bobil, Xitoy va Hindiston madaniyatlarida turli tillardagi siyosiy, savdo va diniy matnlarni tarjima qilish zarurati mavjud bo'lgan. Ayniqsa, diniy matnlar – “Vedalar”, “Avesto”, “Bibliya” va boshqa muqaddas kitoblarni xalqlar o'rtasida tarqatish ehtiyoji tarjima faoliyatining rivojiga turtki bergan. Qadimgi Yunon va Rim davrida tarjima ilmiy an'ana sifatida shakllana boshladi. Sitseron va Goraras kabi tarjimonlar asar mazmunini erkin bayon qilish, to'g'ridan-to'g'ri so'zma-so'z tarjimaga bog'lanib qolmaslik kerakligini ta'kidlaganlar. Bu qarash keyinchalik tarjima nazariyasidagi “erkin tarjima” g'oyalariga asos bo'lib xizmat qilgan.

O'rta asrlar va Sharq uyg'onish davrida tarjima jarayoni. O'rta asrlar Sharqida — xususan, Bag'doddagi “Bayt ul-hikma” ilmiy markazi faoliyati tarjimashunoslik tarixida muhim o'rin tutadi. Bu davrda yunon olimlarining asarlari arab tiliga tarjima qilinib, keyinchalik Sharq ilm-fani ravnaqiga zamin yaratgan. Ahmad Farg'oniy, Forobiy, Ibn Sino kabi allomalar tarjima orqali boshqa xalqlarning ilmiy merosidan foydalanib, uni rivojlantirganlar. O'rta asr Yevropasida esa lotin tilidan mahalliy tillarga tarjimalar kuchaydi, natijada ilmiy va adabiy bilimlarning keng yoyilishiga imkon yaratildi.

Renessans davri va tarjimaning madaniy o'zgarishlardagi roli: Renessans davri tarjimasi insonparvarlik g'oyalari ta'sirida rivojlandi. Bu davrda qadimgi yunon va rim adabiyotini o'rganish kuchaygani sabab tarjima madaniyatlar o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajara boshladi. Tarjimonlar asliyatga sodiq qolish, lekin o'quvchi uchun tushunarli ravon bayon yaratishga intildilar.

XIX–XX asrlarda tarjimashunoslikning ilmiy fan sifatida shakllanishi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida tarjima nazariyasi mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Tilshunoslik, adabiyotshunoslik va falsafa sohalaridagi izlanishlar tarjimaga yangi nazariy qarashlarni olib keldi. Bu davrda tarjimada ekvivalentlik, ma'no mosligi, uslubiy muvofiqlik kabi tushunchalar shakllandi. XX asr tarjimashunoslikning eng faol taraqqiyot davri bo'ldi. Roman Yakobson, Eygene Nayda, Hans Vermeer, Yuliya Nayda kabi olimlar tarjima jarayonini lingvistik, madaniy va funksional yondashuvlar orqali tahlil qildilar. Xususan, “dinamik ekvivalentlik”, “skopos nazariyasi”, “madaniyatlararo kommunikatsiya” kabi tushunchalar fan sohasini yangi bosqichga olib chiqdi.

Zamonaviy tarjimashunoslik va texnologik rivojlanish. XXI asr tarjimashunosligi texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog‘liq. Kompyuter lingvistikasi, mashina tarjimasi, sun‘iy intellekt va tarjimonlar uchun mo‘ljallangan dasturiy vositalar (CAT-tools) tarjima jarayonini tezlashtirdi va takomillashtirdi. Biroq inson tarjimoni madaniy, badiiy va ma‘no nozikliklarini his qilish qobiliyati bilan hanuz eng muhim o‘rinni egallaydi. Hozirgi davr tarjimashunosligi integratsiyalashgan yondashuvni talab qiladi: lingvistik bilim, madaniy kompetensiya, texnik vositalardan foydalanish ko‘nikmalari va ijodiy tafakkur bir-birini to‘ldiradi.

Tarjimashunoslik insoniyat tarixidagi eng qadimiy madaniy faoliyatlardan biri bo‘lib, u xalqlar o‘rtasidagi aloqa, bilim almashinuvi va madaniy uyg‘unlashuv jarayonlarida muhim rol o‘ynab kelgan. Tarjima amaliyoti dastlab siyosiy, savdo va diniy ehtiyojlar tufayli shakllangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan u ilmiy-ijodiy faoliyatning mustaqil yo‘nalishiga aylandi. Qadimgi Sharq va G‘arbda tarjimalar orqali jamiyat bilim doirasi kengaygan, ilm-fan yutuqlari chegaralardan tashqariga chiqqan, adabiy meroslar esa boshqa xalqlarga tanitilgan.

O‘rta asrlar Sharqidagi “Bayt ul-hikma” tajribasi, Yevropadagi lotin tilidan tarjimalar va Renessans davrining ilmiy uyg‘onishi tarjimaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini yanada mustahkamladi. Aynan shu davrlarda tarjima madaniyatlararo muloqotning eng samarali vositasiga aylandi. XIX–XX asrlarda tarjimashunoslikning nazariy asoslari yaratilishi, tarjima jarayonining lingvistik, madaniy va funksional jihatdan o‘rganila boshlanishi bu sohaning ilmiy fan maqomini shakllantirdi.

Zamonaviy davrda tarjimashunoslik texnologik taraqqiyot bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Elektron lug‘atlar, tarjima dasturlari, sun‘iy intellekt yechimlari tarjima jarayonini tezlashtirib, uning qulayligini oshirdi. Shunga qaramay, inson tarjimonning ijodkorligi, madaniy tafakkuri va matn mazmunidagi nozikliklarni sezish qobiliyati hali ham sun‘iy tizimlar tomonidan to‘liq almashtirilishi mumkin bo‘lmagan omillardandir.

Umuman olganda, tarjimashunoslik — bu nafaqat matnni bir tildan boshqasiga ko‘chirish, balki madaniyatlar, dunyoqarashlar, ijtimoiy qadriyatlar va ilmiy bilimlar

oʻrtasida koʻprik vazifasini bajaruvchi murakkab jarayondir. Uning rivojlanish bosqichlari insoniyatning intellektual taraqqiyoti bilan chambarchas bogʻlangan boʻlib, bugungi globallashuv davrida tarjima fani yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, Sh. *Tarjimashunoslik asoslari*. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019.
2. Qurbonova, M. *Tarjima nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Gʻafurov, N. *Adabiy tarjima va tarjimashunoslik*. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
4. Nida, E. A., Taber, Ch. *The Theory and Practice of Translation*. – Leiden: Brill, 2003.
5. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
6. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – Routledge, 2018.
7. Vermeer, H. J. “Skopos and Commission in Translational Action.” – *The Translation Studies Reader*, Routledge, 2013.
8. Bassnett, S. *Translation Studies*. – Routledge, 2014.